

Kuidas kodunevad prantsuse hõrgutised eesti keeles?

Ekleer ja ekläär

Madis Jürviste

eesti keele instituudi leksikograaf-nooremteadur

Tiina Paet

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja-nooremteadur

Sissejuhatuseks

Võõrsõnad tulevad keelde mitmel moel, aga alati mingit laadi keelekontakti tagajärjel. Sõnakuju esmasel kirjanekul tuleb otsustada selle (mugandatud) kirjakuju üle, aga kui sõnakuju õigekeelsusallikas (näiteks ÕSis) esitatakse, siis ongi tegu juba sõnakuju normimisega (vt ka Paet 2022). Elavates keeltes tekib keelenditele variante nii häälduses, grammatikas, ortograafias kui ka sõnavaras ja kord sõnaraamatus tehtud ühtlustused ei püsi igavesti, vaid need tuleb aeg-ajalt üle vaadata, et need ajakohastena hoida. Siinses artiklis¹ vaatleme sõna *ekleer/ekläär* näitel, kuidas mõned prantsuse võõrsõnad on eesti keeles käitunud. Meie fookuses on lahtise *e-ga*² häälduvad prantsuse sõnad eesti keeles.

Ekleer ja ekläär ÕSides

Sõna *ekleer (ekläär)* tuleb prantsuskeelsest sõnast *éclair* 'välk, sähvatus', täpsemini pigem väljendist *en un éclair* ehk 'silmapilguga, väga kiiresti', mis tõenäoliselt viitab vajadusele see täidisega keedutaina-koogike kiiresti ära

¹ Kirjutis põhineb autorite ettekandel Eesti rakenduslingvistika ühingu 2023. aasta kevadkonverentsil ning ajakirjas Keel ja Kirjandus ilmunud artiklil „Prantsuse mugandite kirjakuju varieerumisest eesti keeles. *Ekläär ja ekleer*“ (Jürviste, Paet 2023).

² Prantsuse keeles eristatakse nn kinnist *e-d* (nt sõna *éclair* alguses olev akuudiga *é*) ja lahtist *e-d* (nt ühend *ai* sõnas *éclair*).

süüa, et selle sisu välja ei valgaks. Eesti keeles on kõne all olev koogikest tähistav sõna praegu kasutusel kahel kujul.

Esimest korda ilmus see sõna ÕS 1960-sse kujul *ekläär* ja püsis nõnda pool sajandit, kuni sai ÕS 2013-s rööpkuju *ekleer*. Varem oli *ekleer* võetud võõrsõnade leksikoni (VSL 2012), mille toimetamise käigus tekkiski arutelu ja VSLi toimetaja küsis emakeele seltsi keeleteoimkonnalt nõu. Rööpkuju *ekleer* võeti ÕSi pärast emakeele seltsi keeleteoimkonna vastavat otsust (Raadik 2019: 63). Siiski jäi ÕSis kaudselt eelistatuks varasem kuju *ekläär*: kaudset eelistust ÕSi vormistuses näitab see, et *ekleeri* seletuseks antakse 'ekläär' ja tähenduse leiame *eklääri* juurest. Võõrsõnade ortograafia normimisel on eesti keeles üldjuhul tavaks lähtuda originaalkeele ligilähedasest hääldusest.

Prantsuse *ai* eesti keeles

Küsimusele, kas eesti keeles on sobilikum kasutada sõnakuju *ekleer* või *ekläär*, tuleb otsida vastust prantsuse täheühendi *ai* mugandamisest eesti keelde. See täheühend hääldub prantsuse keeles nn lahtise *e*-na. Küsimusele, kas prantsuse *ai* peaks eesti keeles olema pigem *e* või *ä*, on eri aegadel antud erinevaid hinnanguid.

1781. aastal tõlgiti rootsi keelest eesti keelde Christina Wargi „Köki ja Kokka Ramat“ (Warg 1781), mis oli päris esimene trükis avaldatud eestikeelne kokaraamat. Sealt võime leida ühe tänapäevalgi populaarse magustoidu nime kujul *krääm prülee* ('kreembrülee'): ka sõnas *crème* on prantsuse keeles kasutusel seesama lahtine *e* (*crème brûlée*). Prantsuse keeles on lahtise *e* jaoks niisiis erinevaid kirjutusviise, aga see, et eesti keelde jõudis ta alguses pigem *ä*-na (*krääm*) tuleneb tõenäoliselt rootsi keele kui vahenduskeele mõjust (rts *kräm*). Hiljem, 19. sajandi alguses, soovitas tuntud keeleeuendaja Johannes Aavik (1933: 20–22) seda häälikut edasi anda kord *ä*, kord *e* abil, nii näiteks sõna *maire* 'linnapea, meer' eestikeelseks vasteks soovitas ta niihästi *meer* kui ka *määr*.

Tõtt-öelda on see variatiivsus kandunud edasi ka nüüdiskeelde. Lahtise *e* kasutust võime näha prantsuse keelest saadud sõnades *etažeer* (*étagère*), *kalorifeer* (*calorifère*), *kremaljeer* (*crémaillère*), *maneer* (*manière*) ja *meer* (*maire*). Teisalt aga on eesti keeles ka sõnad *afäär* (*affaire*), *barjäär* (*barrière*), *fontään* (*fontaine*), *karjäär* (*carrière*), *kimäär* (*chimère*), *mohäär* (*mohair*), *revolutsionäär* (*révolutionnaire*), *traväär* (*travers*), *truväär*

(*trouvère*) jpt. Osa nendest sõnadest oleme saanud otse prantsuse keelest, osa aga teiste vahenduskeelte (peamiselt saksa või vene keele) kaudu. Prantsuse keel ei ole nende sõnade puhul seejuures mitte tingimata lähtekeel, vaid mõnelgi juhul samuti kõigest mõjukas vahenduskeel. Näiteks *kimäär* (pr *chimère*) tuleb algselt kreeka keelest (*khimaira*), *fontään* ja *traväär* aga pärinevad ladina keelest (*fontanus*, *transversus*).

Kui vaatleme lähemalt eesti ja prantsuse keele foneetika eripärasid, märkame, et õigupoolest ei olegi eesti keeles päris ühest häälduslikku vastet prantsuse lahtisele *e*-le. Prantsuse madalam ja avatum *e* paigutub eesti *e* ja *ä* vahele ning seetõttu on raske öelda, kumba varianti tuleks foneetilistel kaalutlustel eelistada. Keeleõpetuses soovitatakse nüüdisajal siiski pigem *e*-häälikut (vt nt Treikelder 2003; Leesi 1999). Seetõttu on ka kirjakuju *ekleer* põhjendatum, samuti toetavad seda eelistust kasutuspõhised andmed – eesti keele ühendkorpuses (ÜK 2021) on *ekleer* oluliselt sagedasem kui *ekläär* – ja praegused keelekorralduspõhimõtted (vt Risberg, Langemets 2021; Risberg, Lindström 2023; Paet 2023).

Soovitused uurimistöödest

Eelneva põhjal nähtub, et vanema kirjakuju *ekläär* kaudne eelistamine, nagu on praeguses normingus (ÕS 2018), ei ole põhjendatud. EKI ühendsõnastikus portaalis Sõnaveeb (ÜS) on *ekleer* ja *ekläär* rööpkujud, sealjuures on vanem kirjakuju kasutusandmetele toetudes märgendatud harva esinevaks. Kui vaadelda *eklääri* ja *ekleeri* suhet mahukates eesti keele korpustes, siis märkame, et kirjakuju *ekläär* esineb järjest harvem ja *ekleer* üha sagedamini.

Eesti keelekorralduses on olnud tavaks lähtuda võõrsõnade ortograafia normimisel üldjuhul originaalkeele ligilähedasest hääldusest. Seetõttu peituvad *ekleeri* ja *eklääri* kirjakuju varieerumise põhjused selles, kuidas on muutunud prantsuse sõnade hääldamise soovitused eesti allikates. Soovitud kirjutada selle koogikese nimetust kujul *ekläär* on võib-olla mõjutanud ka keelekorralduse püüd vältida vene keele vahendusel eesti keelde jõudnud sõnu, kuna *ekleer* on arvatud olevat venemõjuline (Liivaku 1998: 687).

The screenshot shows the Sõnaveeb dictionary interface. At the top, there is a search bar with the word 'ekleer' entered. Below the search bar, there are navigation options: 'Keel eesti', 'Sõnakogud', 'Kõik sõnakogud', and 'Ehk mul veab'. The main content area shows the entry for 'ekleer' with the tag 'nimisõna' and a date '22.05.2023'. Below this, there is a section titled 'EKI ÜHENDSÕNASTIK 2023' with a sub-entry: 'et piklik kreemi- või vahukooretäidise ja šokolaadiglasuuriga keedutaignakoogike'. Underneath, it says 'Sünonüümid ekläär HARV' and 'Näited Kohvi- ja šokolaadikreemiga täidetud ekleerid.' with a speaker icon.

The screenshot shows the 'ÕS SELGITAB' section. It starts with a title 'ÕS SELGITAB' and an information icon. The text reads: 'Selgitused on töös, nende sõnastus võib muutuda. Järgmine ÕS ilmub 2025. aastal.' Below this, it explains: 'Sobivad kirjakujud on nii **ekleer** kui ka **ekläär**, eelistatum on **ekleer**, kuna täheühend *ai* hääldub prantsuse keeles lahtise *e*-na. Kirjakeele normingusse võeti kuju **ekleer** varasema **eklääri** kõrvale Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsusega 2012. aastal. Vt ka 2023. a uurimust.' At the bottom, it is dated '(22.05.2023)'.

Joonis. Märksõna *ekleer* Eesti Keele Instituudi ühendsõnastikus (11.08.2023)

Viimastel aastatel, süsteemsemalt üldjoontes alates 2019. aastast, on sõnaraamatutöö jaoks tehtavate uurimistööde najal sõnastatud tänapäevaseid keelekorralduse põhimõtteid, sh võõrsõnade kirjakuju de kohta (vt Paet 2022). Olulisemaks on tõusnud tegeliku keelekasutuse arvestamine, sh sõnade kirjakuju de fikseerimisel. Rööpvormide esitamisel sõnastikus on oluline anda selgitusi, mis aitavad sõnastiku kasutajal mitme kirjakuju vahel valimise ga toime tulla. Seetõttu sisaldab ÕSi selgituste rubriik infot ka rööpvormide tulene mis ja keelekorralduslike otsuste tagamaade kohta (vt joonist). Eesti keele võõrsõnade kuju normimist käsitlev uurimus (Paet 2022) on näidanud, et mugandamisel ja normimisel on keelekorralduses järgitud nii lähte- kui ka vahenduskeeli ning ühtset suundumust siin välja tuua ei saa, mistõttu on ka vene keele mõju süstemaatiline tõrjumine sõnade kirjakuju de fikseerimisel lõpetatud.

Viidatud kirjandus

- Avvik, Johannes 1933. 20 Euroopa keelt. 20 Euroopa keele hääldamise reeglid eriti pärisnimede ja tsitaatsõnade ning -lausete hääldamiseks. Tartu: Kirjastus Istandik.
- Jürviste, Madis, Tiina Paet 2023. Prantsuse mugandite kirjakuju varieerumisest eesti keeles. *Ekläär ja ekleer*. – Keel ja Kirjandus 4, 425–433.
- Leesi, Lauri 1999. Prantsuse keele õpik algajaile. Tallinn: Valgus.
- Liivaku, Uno 1998. Tähelepanekuid Eesti Televisiooni keelekasutusest. – Keel ja Kirjandus 10, 680–690.
- Paet, Tiina 2022. Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. Keel ja Kirjandus 10, 923–947.
- Paet, Tiina 2023. Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 51.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raadik, Maire 2019. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna veerandsajand. – Oma Keel 1, 54–67.
- Risberg, Lydia, Margit Langemets 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 10, 903–926.
- Risberg, Lydia, Liina Lindström 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbirektsiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). Keel ja Kirjandus 3, 304–327.

- Treikelder, Anu 2003. Prantsuse keel. Grammatika. Tallinn: Ilo.
- VSL 2012 = Võõrsõnade leksikon. Koost Eduard Väari, Richard Kleis, Johannes Silvet. Peatoim Tiina Paet. Toim Tiina Paet, Tuuli Rehemaa, Katrin Kuusik, Argo Mund, Kaspar Kolk, Ülle Viks. 8., põhjalikult ümber töötatud tr. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Valgus 2012.
- ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toim Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- ÜK 2021 = Eesti keele ühendkorpus 2021. <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-08D17L>.
- ÜS = Eesti Keele Instituudi ühendsõnastik 2023. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>.
- Warg, Christina 1781. Köki ja Kokka Ramat, mis Rootsi Kelest Eesti-ma Kele üllespandud on. Tlk Johann Lithander. Tallinn: A. H. Lindfors.

OK